

ERMENİ KOMİTELERİ
HİNÇAK VE TAŞNAKSÜTÜN
(Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin
Raporu)

Orhan DOĞAN*

ÖZET

XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Ermeni cemiyetleri, zamanla güç kazanarak Ermeni toplumu üzerinde etkili olmaya başladılar. Bu Ermeni cemiyetlerinden Hınçak ve Taşnaksütun cemiyetleri, Ermeni toplumunu yönlendiren birer partiler haline geldiler. Parti programları incelendiğinde, amaçlarına ulaşmak için terör, isyan, tedhiş vb. yöntemleri kullanmayı ilke edinmiş olan bu cemiyetler, bir taraftan terör eylemlerini gerçekleştirirken diğer taraftan da Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Ermeni toplumunu Osmanlıya karşı toplu isyanlara teşvik etmek için ellerinden gelen her yönteme başvurdular. Hınçak ve Taşnaksütun cemiyetlerinin bu yöndeki faaliyetleri zamanla başarıya ulaştı ve Osmanlı Ermenileri arasında toplu isyanlar baş gösterdi. Bu çalışmamızda sunduğumuz Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in "Rusya, Avrupa ve Türkiye'de Ermeni Milliyetçilik Hareketinin Özellikleri" başlığını taşıyan 26 Aralık 1895 tarihli raporu, Ermeni komitelerinin kuruluş amaçları ve zararlı faaliyetleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Komiteleri, Hınçak, Taşnaksütun, Ermeniler, Osmanlı Devleti, Rusya.

ABSTRACT

Armenian organizations founded in the second half of the nineteenth century gained power and affected the Armenian society in time. These organizations, especially the Hinchak and the Dashnaksutyun, evolved as political parties to shape the Armenian society. When their party programs are read, it would be seen that these groups used terrorist and revolutionary methods to reach their aims. While they were undertaking many terrorist activities, they tried to push the Armenian society to revolt against the Ottomans. Their methods gained important success in time and the most Armenians started to revolt against the Ottoman Empire. The report, represented here and inked by the Russian Judiciary Minister Y. Muravyev, entitled "Aspects of Armenian Nationalist Movements in Russia, Europe and Turkey" published on 26 December 1895 and contained information about aims and harmful actions of these committees.

Keywords: Armenian committees, Hinchak, Dashnaksutyun, Armenians, Ottoman State, Russia.

Giriş

Ermeniler, XI. yüzyıla kadar genellikle Kafkaslar bölgesinde dar bir alanda, daha sonra ise kendilerinin Büyük Ermenistan dedikleri ve 15 vilâyete ayrılan ülkede yaşamışlardır.¹ Ermeniler, yaşadıkları bu bölgelerde hiçbir zaman bağımsız ve millî bir devlet kuramamış, küçük prenslikler hâlinde başka devletlere tâbi olarak çeşitli bölgelerde dağınık bir şekilde varlıklarını

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

¹ Sadi Koçaş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan Beri Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967, s. 54.

sürdürmüşler.² Ermeniler, M.Ö. 521'den 344'e kadar Perslerin, 334'den 215'e kadar Makedonya İmparatorluğu'nun, 215'ten 190'a kadar Selektilerin idaresinde yaşamışlardır. Daha sonra ise Ermenilerin yaşadıkları bölgeler 190'dan M.S. 220'lere kadar Romalılarla Partlar arasında sık sık el değiştirmiş, 220'lerden V. yüzyıl başına kadar Sasanilerin, V. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar Bizanslıların, VII. yüzyıldan itibaren de Arapların egemenliği altına girmiştir. X. yüzyılda ise yeniden Bizans'a bağlanmışlardır. XI. yüzyılda da bölgeye Türkler gelmeye başlamıştır. Nitekim 1018 yılında Çağrıbey'in, Van Gölü çevresinde bulunan küçük bir Ermeni Prenslüğünün topraklarına Azerbaycan'dan getirdiği Türk göçmenlerini yerleştirmesiyle de ilk Türk – Ermeni ilişkileri başlamıştır. Daha sonra ise Sultan Alparslan 1064 yılında, Bizans tarafından 1045 yılında varlığına son verilen Ani'yi el geçirmiştir. Bizans yurttaşı olarak Orta Anadolu ve Kilikya'da yaşayan Ermeniler Türkleri bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.³

Ermeniler, Selçuklulardan sonra diğer Türk devletlerinin ve özellikle de Osmanlıların hâkimiyetini kabullenerek, Türklerin idaresi altında refah içinde kendi gelenek ve inançları ile yaşamışlardır. Bu durum Rusya ve bazı Avrupa devletlerinin kıskırtmalarının başladığı XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.⁴ Osmanlı Devleti içerisinde en rahat dönemlerini yaşayan Ermeniler, Osmanlılar tarafından Millet-i Sadıka olarak görülmüş ve bakanlık, büyükelçilik, müsteşarlık gibi yüksek kademedeki devlet görevlerine getirilmişlerdir.⁵

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda hem siyasi hem de ekonomik alanda güçsüz bir devlet haline gelmişti. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu durum, dönemin sömürgeci devletleri tarafından kendi ekonomik ve siyasi çıkarları için bulunmaz bir fırsat olarak görülüyordu.⁶ Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ilk yarısından başlayarak önce ticarî daha sonra da finans ve endüstri alanlarında olmak üzere Batı kapitalinin nüfuzu altına girmeye başladı. Sonuç olarak, ticarî anlaşmalar yoluyla veya güç kullanılmak suretiyle İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Hollanda gibi devletler kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda geniş haklar elde ettiler.⁷ Avrupa devletlerinin kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin gayri-Müslim tebaasını Osmanlı'dan

² Erdal İler, , “ Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Türk – Ermeni İlişkileri Konusunda Tesbitler”, **Dünden Bugüne Türk – Ermeni İlişkileri**, (Ed.: İdris BAL; Mustafa ÇUFALI) , Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 3 – 10. Koçaş, age., s.55.

³ Mehmet Hocaoğlu., **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, Anda Dağıtım, İstanbul, 1976, s.10; Mim Kemal ÖKE, **Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu**, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 111-113.

⁴ Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk – Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları., Ankara, 2005, s.11.

⁵ Y. Atilla Şehirli, “Osmanlı Devleti'nde İhtilalci Ermeni Cemiyetlerinin Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler”, **Dünden Bugüne Türk – Ermeni İlişkileri**, Ed.:BAL, İdris; ÇUFALI, Mustafa, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, ss. 253-265; Abdurrahman Çaycı, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Ankara, 2000, s.15.

⁶ Ahmet Hurşit Tolon, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s.1; Mim Kemal Öke, age., s.59.

⁷ V. A. Gurko-Kryajin, **Blijniy Vostok i Derjavı**, Moskva, 1924, s.7.

Ermeni Komiteleri
Hıncak ve Taşnaksütun

ayırarak için yürüttükleri politikalar sonucunda ise⁸ Osmanlı Devleti'nin daha önceden başlayan toprak kayıpları, XIX. yüzyılda da artan bir hızla devam etti ve nitelik değiştirerek Osmanlı tebaası Gayri-Müslimlerin bağımsızlıklarını elde edip devletten ayrılmaları şeklinde vuku bulmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin içerisine girdiği bu parçalanma sürecinde, Rusya'nın, Osmanlı'yı yıkma siyaseti ve XIX. yüzyılda gelişen milliyetçilik akımı sonucunda Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ XIX. yüzyılda, Bulgaristan ve Arnavutluk ise XX. yüzyılın başlarında bağımsızlıklarını elde edeceklerdir.⁹

Osmanlı Ermenileri arasındaki ilk milliyetçilik hareketleri de 1860'lı yıllarda başlamış, daha sonra Ermeni komitelerinin çekirdeklerini oluşturan çeşitli derneklerin kurulması ile devam etmiştir.¹⁰ Bu derneklerden ilki 1860 yılında kurulan "Hayırsever Cemiyeti" idi. Hayırsever cemiyeti, Kilikya'yı yüceltme amacını gütmekteydi. Bu cemiyeti "Fedakarlar Cemiyeti" takip etti. 7 Mayıs 1866 yılında İstanbul'da Ermeni ileri gelenleri Serobe Aznavur, Srapion Hekimyan, Serobe Tagvoryan, Ekeşyan, Mikael Alişan, Matevos Mamuryan ve Arutünyan "Ser" adında bir mason cemiyeti organize ettiler. Bunların dışında 1870 yılında "Okul Sevenler" cemiyeti, 1876 yılında "Araratlı" cemiyeti, 1879 yılında "Doğu" ve "Kilikya"¹¹ Cemiyetleri, 1880 yılında Erzurum'da "Silahlılar Cemiyeti" daha sonra "Kadınlar Cemiyeti" ve 1881 yılında "Anavatan Savunucuları" cemiyeti, Van'da 1881 yılında en ünlü gizli cemiyetlerden biri olan "Kurtuluş için Birlik Cemiyeti" ve 1882 yılında da "Kara Haç Cemiyeti" vb. bir çok cemiyet kuruldu. Araratlı, Okul Sevenler ve Doğu cemiyetleri daha sonra "Ermeni Birlik Cemiyeti" adı altında birleştiler. Bütün bu Ermeni cemiyetlerinin kuruluş amaçlarının temelinde Ermeni toplumundaki birlik ve beraberliği sağlamak, Ermenilerin haklarını korumak gibi sebepler olduğu gibi Kara Haç Cemiyeti ve buna benzer diğer gizli cemiyetlerin amaçları arasında gençliğin silahlanmasını sağlamak ve silahlı isyanları organize etmek gibi sebepler de mevcuttu.¹² Ayrıca, bütün bu cemiyetler, Doğu Anadolu'da okullar açarak öncelikle gençleri eğitmeyi amaç edinmişlerdi. Osmanlı Hükümeti de bu cemiyetlerin eğitim faaliyetlerini, onların doğal hakkı olarak görmüş ve bu cemiyetlerin daha sonra devletin aleyhinde zararlı faaliyetler içerisine girebileceklerini düşünmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti Ermeni cemiyetlerinin okullar açmasına izin vermiştir.¹³ Nitekim Kilikya Cemiyeti, 1880 yılında Zeytun'da (Süleymanlı) erkek ve kız öğrencilerin birlikte öğrenim

⁸ Berna Türkoğlan, **1915'ten Günümüze Tehcir (Türk-Ermeni İlişkileri)**, İstanbul, 2006, s.62.

⁹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 165.

¹⁰ Sadi Koçaş, **age.** s.123.

¹¹ A. M. Pogosyan, bu cemiyetin 1869 yılında "Vardanyan" adıyla kurulduğunu ve daha sonra "Kilikya" adını aldığını belirtmektedir. Bkz. A. M. Pogosyan, **İstoriya Zeytuna (1409-1921)**, Yerevan, 1971, s.39.

¹² Y. K. Sarkisyan, **Politika Osmanskogo Pravitelstva v Zapadnoy Armenii i Derjavı v Posledney Çetverti XIX i Naçale XX VV.**, Yerevan, 1972, s. 84-85. ; Gürün, **Ermeni Dosyası**, İstanbul, Nisan 1988, s.167.

¹³ İhsan Sakarya vd., **Belgelerle Ermeni Sorunu**, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara, 1992, s.73.

gördükleri bir okul açmıştı. 1881 yılında ise Alaverdyan'ın gayreti ile Ermeni Cemiyetleri Birliği yine burada bir şube açmıştır. Kilikya Cemiyetinin açtığı okul sayısı 11'i bulurken, cemiyetin bütçesi de 3306,88 Osmanlı altını idi. Ayrıca, Doğu veya Okul Sevenler Cemiyeti, 5 okul ve 1386,28 Osmanlı altını; Araratlı Cemiyeti ise 8 Okul ve 422,43 Osmanlı altınına sahip idi.¹⁴

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Araratlılar Okul Sevenler, Doğulu ve Kilikya Cemiyetleri ile birleşerek Ermeni Birleşik Cemiyetini kurdular. Bu cemiyet, Türk ve Rus Ermenilerini, milli amaçlarına ulaşmak için aynı çatı altında bir araya getirdi. Cemiyet, Van'da bir okul açarak, burada yetiştirilen Ermeni gençlerin, milli ruh ve bağımsızlık gibi düşünceleri Ermeniler arasında yaymalarını hedefliyordu. Ermeni Birleşik Cemiyeti'ne, Rus Ermenileri ve Rus konsolosları büyük yardımlarda bulunuyorlardı.¹⁵

Yukarıda bahsettiğimiz Ermeni cemiyetlerinden 1881 yılında Erzurum'da kurulmuş olan "Anavatan Savunucuları" cemiyeti, partizan birlikleri oluşturmuştu. Bu partizan birlikleri 400 kişiden fazla idiler ve bu kişilere düzenli olarak askeri eğitim verilmekteydi. Cemiyetin silah ve cephanesi mevcuttu. Bu cemiyetin faaliyetleri hakkında Rusya'nın Erzurum Büyük Elçisi A. Deneti, 1882 yılında hazırlamış olduğu raporunda, cemiyetin, Türk yönetimine karşı silahlı bir isyan çıkarma gayreti içerisinde olduğunu, aramalar sırasında beyannameler ve silahların bulunduğunu belirtmiş ve cemiyet üyelerinin, ellerine silahlarını alarak, anavatanın (Ermenistan) çıkarlarını koruyacakları şeklinde ant içtiklerini yazmıştır.¹⁶

Bu gizli Cemiyetlerin faaliyetleri bununla sınırlı kalmamış, 1862, 1865, 1875, 1878, 1879 yıllarında Zeytun, 1862 yılında Van, 1863 yılında Muş, 1865 yılında Çarsacak'ta çıkan Ermeni isyanlarında da rol oynamışlardır.¹⁷

İhtilalci faaliyetleri amaç edinen ilk Ermeni siyasi partisi, Armenakan adındaki bir cemiyet oldu. Bu cemiyet, 1885 yılında Mekertitch Portakalyan'ın¹⁸ öğrencileri¹⁹ tarafından Van'da kurulmuştur.²⁰ Portakalyan, Van'da Hrimyan ile

¹⁴Pogosyan, *age.*, s. 39.

¹⁵ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1976, s. 421.

¹⁶ Y. K. Sarkisyan, *age.*, s. 86.

¹⁷ Y. K. Sarkisyan, *age.*, s. 86.

¹⁸ 1848'de İstanbul'da doğdu. Daha sonra bu şehirde öğretmen olan Portakalyan, uzun senelerini Van'da kendi açtığı okulunda öğretmenlik yaparak geçirdi ve burada ihtilalci bir gençlik yetiştirdi. Önceleri kendisini sadık bir Türk vatandaşı olarak takdim eden Portakalyan, ancak zamanla görüşlerini değiştirerek tam bir ihtilalci olmuş, "kan dökmeden hürriyetin kazanılmayacağı" sloganını işlemeye başlamıştır. Bkz. Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1998, s.166-169.

¹⁹ Mıgırdiç Terlemezyan (Avetisyan), Grigor Terlemezyan, Ruben Şatavaryan, Grigor Adian, Grigor Acemyan, M. Bartutciyan, Gevord Hancıyan, Grigor Beozikyan ve Garegin Manukyan bu partinin kurucularıdır. Bkz., Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını No: 5, Ankara, 1990, s. 52.

²⁰ Louise Nalbandian, **The Armenian Revolutionary Movement**, University Of California Pres, Berkeley and Los Angeles, 1963, s. 90; Koçar Meri Raçiyevna, Armenakan Partisi'nin Marsilya'da kurulduğunu ifade etmektedir. Bkz. Koçar Meri Raçiyevna, **Armano-Turetskie Obşestvenno-politiçeskie otnoşeniya i Armanskiy Vopros v Kontse XIX-Naçale XX Vekov**, Avtoferat ,Yerevan, 1990, s.14.

Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun

birlikte faaliyet gösterenlerden biriydi. Erzurum'da yaşanan olaylardan sonra tutuklamalar başlamış ve Portakalyan'ın Van'da oturması yasaklanmıştır. Portakalyan, bazı taraftarları ile birlikte Marsilya'ya gitmiş ve burada 1885 yılından itibaren Armenia adında bir gazete çıkartmaya başlamıştır.²¹

Merkezi Van'da olan bu partinin, hem Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde hem de İran, A.B.D. ve Kafkaslarda da şubeleri bulunmaktaydı. Armenakan partisinin kuruluş yıllarında ve faaliyetlerinin ilk dönemindeki amacı devrim yolu ile Ermeni halkının kendi kaderini kendisinin tayin etmesi için hak elde etmeye çalışmaktı. Armenakan Partisi kendi amacına ulaşmak için Ermeni halkını uyandırmayı, onlara askeri eğitim vermeyi, disipline alıştırmayı, silah ve para elde etmeyi, askeri birlikler oluşturmayı ve genel bir savaşa hazırlanmayı gerekli görmekteydi. Bu partinin programı²² incelendiğinde, Ermeni halkının bağımsızlığı meselesini ve bir Ermeni devletinin kurulması gerektiğini ileri süren ilk siyasi Ermeni partisi olduğu anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken husus, bu partinin Ermenilerin bağımsızlığına vurgu yapmış olmasıdır. Bu parti sadece Ermeniler arasında faaliyet gösterilmesi gerektiğini savunmaktaydı Ancak, bu partinin Anadolu'daki Ermenilerden sağladığı destek Taşnaksütun ve Hınçak komiteleri tarafından engellenmiştir.²³

Görüldüğü gibi Hınçak ve Taşnaksütun gibi siyasî programları olan, teşkilâtlı Ermeni komiteleri kurulmadan önce Osmanlı Devleti içerisinde birçok Ermeni cemiyeti faaliyetlerine başlamışlardı.²⁴ Ancak, Osmanlı Ermenilerinin, Osmanlı toplumundan ayrışmasında ve Osmanlı Devleti'ne karşı geniş çaplı isyan hareketlerine başlamalarında en önemli rolü Hınçak ve Taşnaksütun Komiteleri oynadılar. Bu iki komitenin kuruluş amaçları, ideolojileri ve yürüttükleri faaliyetler dikkatle incelendiğinde Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen Ermeni olaylarının gerçek sebepleri açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, çalışmamızın esasını teşkil eden Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in konuyla ilgili hazırlanmış olduğu bir rapor büyük önem arz etmektedir. Makalemizde, Rus Adalet Bakanının söz konusu raporuna geçmeden önce Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan Ermeni olaylarının baş sorumlusu olan bu iki Ermeni komitesi üzerinde durmak istiyoruz.

Hınçak²⁵ Komitesi

Yukarıda belirttiğimiz gibi Portagalyan 1885 yılında Marsilya'ya gitmiş ve burada Armenia adında bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Portagalyan, Armenia gazetesinin temel amacının Ermeni tüccarlar ile çeşitli ülkeler arasındaki ticarî ilişkilerin geliştirilmesi olduğunu belirterek gazetenin çıkarılış amacının ticarî bir nedene bağlı olduğunu açıklamıştı. Ancak, bu gazete kısa bir süre içerisinde,

²¹Gürün, **age.**, s. 166; **Ermeni Komiteleri**, (Yay. Hz.: Necati Aktaş vd.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 48, Ankara, 2001, s.2.

²² Armenakan Partisi'nin programı 7-8 nüsha hazırlanmış ve bu program ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra yayınlanmıştır. Bkz., Süslü, **age.** s. 52.

²³ Koçar, **age.**, s.21-22.

²⁴ Uras, **age.**, s.430.

²⁵ Ermenice "çan" demektir.

Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde okuyan Kafkasyalı Ermeni öğrencilerin devrimci ve bağımsızlık gibi fikirlerinin işlendiği bir yayın organı haline geldi. Gazetede yayınlanan ve devrim fikrini işleyen yazıların büyük bir kısmı Türkiye ile ilgili olmakla beraber Rusya Ermenileri hakkında da ihtilalci düşünceleri destekleyen yazılar yayınlanıyordu.²⁶ Armenia gazetesinde Türkiye ve Rusya ile ilgili yayınlanan bu yazılar sonucunda gazetenin Türkiye'ye girişi 1885 yılının Ağustos ayında yasak edilmişse de gizli olarak gelmeye devam etmiştir. Ayrıca 1886 yılında da bu gazetenin Rusya'ya girmesi yasaklandı.²⁷

Armenia gazetesinin Türkiye ve Rusya'ya girişinin yasaklanmasının akabinde, gazetede daha cesur ve açık düşünceler ifade edilmeye başlandı; gazetede yayınlanan yazılarda artık konuşmaktan çok iş yapılması ve üyelerinin Türkiye'ye gidip orada devrimci düşünceleri hayata geçirecek "ihtilalci bir cemiyetin" kurulması gerektiği ifade edilmeye başlanmıştı.²⁸ Kurulması düşünülen bu cemiyetin başına geçmesi için Portakalyan'a bir teklif götürüldü, ancak Portakalyan bu teklifi kabul etmeyerek geri çevirdi.²⁹ Portakalyan'ın böyle bir teklifi geri çevirmesi Kafkasyalı Ermeni öğrenciler arasında büyük bir şaşkınlık yarattı. Öğrenciler bu şaşkınlıklarını bir süre üzerinden atamadılar. Ancak, bir müddet sonra Paris ve Monpel'den Cenevre'ye gelen bu Ermeni öğrenciler, burada Portakalyan'ın iştirak etmediği bir cemiyeti kurmayı kararlaştırdılar.³⁰ Böylece, Hınçak Komitesi, Batı Avrupa üniversitelerinde öğrenim görmek üzere gitmiş olan Rus uyruklu Ermeni öğrenciler tarafından İsviçre'nin Cenevre şehrinde 1887 yılının Ağustos ayında kurulmuş oldu.³¹ Komitenin kurucuları arasında Avetis Nazarbekyan, Maro Nazarbekyan, Ruben Hanzat gibi isimler bulunmaktadır.³² Bu kişiler kurdukları cemiyetin programını hazırladıktan sonra, kendilerine ait bir yayın organı üzerinde çalışmaya başladılar. Ancak, Cenevre'de Ermenice baskı harfleri bulunmamaktaydı. Bu Ermenice baskı harflerinin Viyana veya Venedik'ten getirilmesi gerekiyordu, ancak cemiyetin yeterince parası bulunmamaktaydı. Bu nedenle Cenevre'de ilk kez bir Kafkas gecesi düzenlediler ve bu geceden elde ettikleri parayla da Ermeni baskı harfleri sipariş edildi.³³ Sipariş verilen harfler gelinceye kadar geçen sürede ise cemiyet üyeleri, Rus matbaasına giderek burada baskı işlemlerini öğrendiler. Çıkaracakları gazetenin adını da Hınçak olarak koydular. Bu sırada, G. Karacayan cemiyetten ayrıldığı için cemiyetin üyeleri sadece 5 kişi kalmıştı. Hınçak Gazetesinin ilk sayısı 1887 yılının Kasım ayında, ikinci sayısı ise 1888 yılının Ocak ayında

²⁶ *Armyanskiy Vestnik*, No: 44, Moskva, 1916.

²⁷ Bkz. Gürün, *age.*, s.166-169.

²⁸ *Armyanskiy Vestnik*, No: 44, Moskva, 1916.

²⁹ Gürün, *age.*, s.169.

³⁰ *Armyanskiy Vestnik*, No: 44, Moskva, 1916.

³¹ Nalbandian, *age.*, s.104.

³² Sarkisyan, *age.*, s.104.

³³ Ermeni baskı harfleri Viyana'da bulunan Mekhitarist Manastırı'ndan sipariş edilmiştir. Bkz. Nalbandian, *age.*, s.107.

Ermeni Komiteleri
Hınçak ve Taşnaksütun

yayımlandı.³⁴ Nazarbekyan, Vardanyan ve Haraciyen tarafından hazırlanan³⁵ cemiyet programı da 1888 yılında açıklandı.³⁶

Hınçak Komitesi'nin yayınladığı parti programının dikkat çekici hususları şöyle sıralanabilir:

1. Parti programının birinci bölümünde, işçi ve üretici sınıfın, ancak hâkim sınıfın elinde bulunan üretim güçlerine ve araçlarına sahip olmakla sömürü düzeninden kurtulacağı; Üretim araçlarının kolektif olması gerektiği gibi klasik Marksist düşünceler ifade edilmiş ve Parti, Ermeni milletine de bu fikirler doğrultusunda kurulacak bir toplumsal yapıyı uygun gördüğünü açıklamıştır.³⁷
2. Programın ikinci bölümünde, Ermenilerin mutlakiyet idaresi altında ezildikleri belirtildikten sonra bu durumdan kurtulmak için Ermeniler içerisinde yaygın bir sosyalist teşkilatının gerçekleşmesi partinin uzun vadede amacı olarak belirtilmektedir. Uzun vadede ulaşılması tasarlanan bu amaç için ise mutlakiyet idaresine mensup sınıfların yok edilmesi, ihtilal çıkarmak, Ermeni halkının siyasî işlere katılımını sağlamak için halkı desteklemek vb. faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Programın bu bölümünde ayrıca kurulması düşünülen rejimin genel özellikleri açıklanmıştır.
3. Programın üçüncü bölümünde, ihtilal alanı olarak Türkiye'nin seçildiği, Ermenilerin Osmanlı Devleti'nden ayrılması ve Ermeni millî bağımsızlığının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Programda faaliyet alanı olarak Türkiye'nin ve Osmanlı Ermenilerinin seçilmiş olmasının sebepleri ise şöyle açıklanmıştır:
 - a) Türkiye Ermenileri, Ermeni toplumunun en büyük kesimini oluşturmaktadır.
 - b) Türkiye Ermenilerinin yaşadıkları bölge Ermenilerin vatanlarının en geniş topraklarını oluşturmaktadır.
 - c) Türkiye Ermenilerinin davası Berlin antlaşmasınının 61. maddesince uluslar arası bir mesele haline gelmiş ve anlaşmanın bu maddesine göre Avrupa devletleri, Ermenilerin haklarını tanımıştır.
 - d) Osmanlı Devleti, Ermenileri büyük bir baskı altında tutmaktadır.
 - e) Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasî ve ekonomik durum ayrıca iç karışıklıklar Türk hükümetinin yıkılmasını kesinleştirmiştir.
 - f) Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri tarafından sistemli bir şekilde parçalanmaktadır.
4. Hınçak Cemiyetinin programının dördüncü bölümünde, cemiyetin yakın vadede önüne koyduğu amaca ulaşmanın tek yolunun ihtilal, yani halkı, Türk hükümetine karşı genel bir isyana teşvik etmek olduğu

³⁴ *Armyanskiy Vestnik*, No: 44, Moskva, 1916.

³⁵ Gürün, *age.*, s. 170.

³⁶ Koçar, *age.*, 22.

³⁷ Cemiyetin ilk kurulduğu yıllarda benimsemiş olduğu Marksist ideoloji, zaman içerisinde değişime uğramış ve 1905 yılında "nasyonel sosyal demokrat" bir çizgiye gelmiştir. Bkz. Koçar, *age.*, s.23

belirtilmektedir. Bu amaca ulaşmak için başvurulacak yöntemler ise cemiyet programında şöyle belirlenmiştir:

- a) Propaganda: Hınçak ihtilal düşüncesini halk kitleleri arasında yaymak; halk arasında ihtilal organizasyonu kurmak vb.
 - b) Terör: Türk resmi yetkililerine, hainlere, ihanet edenlere vb. kişilere terör uygulamak. Terör, hem cemiyeti hem de halkı korumak için bir silahtır.
 - c) Gönüllü birlikler: Halkı, hükümet askerlerine ve aşiretlere karşı savunmak için oluşturulacak savaşçı bir güçtür. Gönüllü birlikler genel isyan sırasında öncü alaylarını teşkil edeceklerdir.
 - d) İhtilal Teşkilatı: Bu güç, merkezden yönetilen, ortak taktiklerle hareket eden, birbirleri ile tam bir birlik oluşturan çok sayıdaki düzenli gruplardan oluşmaktadır.
 - e) İsyen birlikleri oluşturmak.
 - f) Herhangi bir devletin Osmanlı Devleti'ne savaş açması ve genel isyan, yakın vadedeki amaca ulaşmak için en uygun zamandır.
5. Hınçak Cemiyeti'nin Programının beşinci bölümünde, bu Cemiyetin en büyük arzusunun Doğu Anadolu'da yaşayan Kürt ve Asuriler gibi diğer halklarla işbirliği yapılması ve bu halklarla birlikte Türkiye'ye karşı faaliyet göstermek olduğu ifade edilmektedir.³⁸

Hınçak Cemiyeti'nin temel amacının ise öncelikle Osmanlı Devleti içerisindeki Ermenilerin bağımsızlığını sağlamak, daha sonra ise Rus ve İran Ermenilerini de içine alan bağımsız bir Ermenistan kurmak olduğu anlaşılmaktadır.³⁹

Cemiyet, Osmanlı Devleti içerisinde ilk faaliyet alanı olarak Trabzon şehrini seçti: 1890 yılının Ocak ayının ilk günlerinde Ermeni okulunda öğretmen olarak çalışmak üzere ilk Hınçak grubu Trabzon'a geldi. Hınçak üyelerinin Trabzon'a gelmeleriyle birlikte, bu şehir, Cemiyetin Erzurum, Karadeniz Bölgesi ve İstanbul'da teşkilatlanması için bir merkez durumuna geldi. Aynı yılın Mayıs ayında da cemiyet üyelerinden bir grup⁴⁰ İstanbul'a gelerek burada faaliyet göstermeye başladı. Bu gelişmelerin ardından Cemiyet, büyük bir hızla büyümeye başladı.⁴¹ 1891 yılında ise Cemiyetin artık geniş bir teşkilat ağı bulunmaktaydı.⁴² Cemiyetin İstanbul'daki faaliyetleri sonucunda, bu şehirdeki Hınçak Cemiyetine üye olanların sayısı yedi ay içerisinde 700 kişiyi bulmuştu. Hınçak Cemiyetine üye olan kişiler, genellikle yabancı konsolosluklarda ve denizcilik şirketlerinde çalışan eğitimli kimselerdi.⁴³ Cemiyet'e üye olmak veya maddi yardımda bulunmak istemeyenlere karşı ise suikastlar yapılıyordu.⁴⁴

³⁸ Uras, **age.**, 432-436; Koçar, **age.** 25-26.

³⁹ Koçaş, **age.**, 126.

⁴⁰ İstanbul'a gelen cemiyet üyeleri şunlardır: Cenevre'den Tiflisli Şımanov, Trabzon'dan Rus Ermenisi Rupen Hanazad, Batum'dan H. Megavoryan, İran'dan S. Danielyan. Bk. Uras, **age.**, s.441.

⁴¹ **Armyanskiy Vestnik**, No: 44, Moskva, 1916.

⁴² Koçar, **age.**, 26.

⁴³ Nalbandian, **age.** s.117.

⁴⁴ Uras, **age.**, s.441.

Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun

Hınçak Cemiyeti Osmanlı Devleti içerisinde ve diğer ülkelerde büyük bir propaganda faaliyeti içerisine girdi; gizli teşkilatlar kurdu; Doğu Anadolu'ya adamlarını soktu ve bu bölgeye silah sevkıyatı yaptı; silahlı isyanlar çıkardı ve terör faaliyetlerine girişti. Hınçak Cemiyeti'nin yürüttüğü bu faaliyetlerin amacı ise Ermeni sorununa Büyük devletlerin dikkatini çekmekti.⁴⁵ Hınçak Cemiyeti, Kumkapı gösterisini, Sasun isyanını, Babiâli gösterisini ve Zeytun isyanını üstlenmiştir. Ancak, Türkiye'de yapılan bu faaliyetlerin arzu edilen neticeleri doğurmadığı görülünce Cemiyet içerisinde bölünmeler yaşandı. Cemiyet üyelerinin bazıları, Cemiyet'in benimsediği Marksist ideoloji nedeniyle Avrupalı devletlerin destek vermemesi sebebiyle Marksist fikirlerden vazgeçilmesi gerektiğini savundular.⁴⁶ Bu görüş ayrılığı nedeniyle Cemiyet, 1897 yılında, asıl Hınçaklar (Nazarbeg taraftarı) ve reforme (Veragazmiyal) Hınçaklar (Arpiar Arpiaryan taraftarları) olmak üzere ikiye ayrıldı. Bu bölünme neticesinde, iki grup karşılıklı olarak birbirlerinin üyelerini öldürmeye başladılar. Van isyanını müteakip küçük gruplar haline geldiler ve Hınçak cemiyeti önemli bir güç olmaktan çıktı.⁴⁷

Taşnaksütun Cemiyeti

XIX. yüzyılın seksenli yıllarında Güney Kafkasya'da Ermeniler arasında siyasi arayışlar büyük bir yoğunluk kazanmıştı. Bu arayışların neticesi olarak da Tiflis'te bir çok siyasi grup ve organizasyon ortaya çıkmaya başlamıştı.⁴⁸ Rus uyuşundaki Ermeniler, Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen olayları takip ediyor ve bu olaylarla ilgileniyorlardı.⁴⁹ Bu dönemde Muşlu işçi Ermeniler grubunun yöneticisi olan Hristofor Mikaelyan, Muş'dan gelen Ermenilere okuma yazma öğretiyordu. Kısa bir süre içerisinde Ermeni gençler, bu grubun etrafında toplanarak "Molodaya Armeniya" (Genç Ermeniler) teşkilatını kurdular. Daha sonra bu grup, toplandıkları otelin adından dolayı *Yujnye Nomera* adı ile anılacaktır.⁵⁰ Bu sırada, Armenakan Partisi'ne ilgi duyan ve çoğunluğunu Petersburglu öğrencilerin oluşturduğu bir siyasi grup daha bulunmaktaydı. Bu grubun sözcülüğünü zengin bir Rus Ermenisi olan Konstantin Hatisyan yürütmekteydi. Bu gruba da, Tiflis'te toplandıkları otelin adından dolayı *Sevnye Nomera* adı verilmiştir.⁵¹ Kısaca bahsettiğimiz bu Ermeni siyasi grupları 1890 yılının yaz ayında bir araya gelerek, kurulacak yeni bir teşkilatın programı hakkında yaptıkları uzun tartışmalardan sonra "Ermeni İhtilalcileri Birliği" adında bir teşkilat kurdular. Bu teşkilatın kuruluşu ile ilgili bilgiler çok az olmakla birlikte, teşkilatın ilk amacının bütün ihtilalci Ermenileri ve Ermeni siyasi gruplarını bir çatı altında birleştirmek olduğu bilinmektedir.⁵² Zira, bu

⁴⁵ Sarkisyan, *age.*, s. 104-105.

⁴⁶ Gürün, *age.*, s. 172.

⁴⁷ Koçaş, *a.ge.*, s. 128.

⁴⁸ Eduard Oganessian, *Vek Borbi*, T. I, Münhen- Moskva, 1991, s.77.

⁴⁹ Uras, *age.*, s. 442.

⁵⁰ Oganessian, *age.*, s.78.

⁵¹ Gürün, *age.*, s.172.

⁵² Oganessian, *age.*, s.79-80.

cemiyet, Genç Ermenistan, Armenaganlar ve Hınçak cemiyetlerini bir araya getirmek için uğraşacaktır.⁵³ Ancak, bütün Ermeni siyasi gruplarının bir çatı altında birleşme düşüncesi ortaya çıkınca, Hınçak Cemiyeti “ihtilalci parti kendi programına sahip olmalıdır. Eğer Hınçak Partisi'nin sizin teşkilatınız ile birleşmesini istiyorsanız, programınızın mutlaka sosyalist prensipleri içermesi gerekmektedir.”, şeklinde bir açıklamada bulundu. Ermeni İhtilalcileri Birliği Cemiyeti kurucuları, Hınçak Cemiyeti'nin bu açıklamalarına cevaben şu düşünceleri ifade ettiler: “Elbette, partinin bir programı olmalıdır. Ancak bu program, özellikle bize maddi yardımda bulunanlar başta olmak üzere başkalarını korkutmamalıdır. Biz, hem Hınçak'a hem de diğer Ermenilere uygun olan bir formül bulmalıyız. Önemli olan söz değil, yapılan iştir. Bu nedenle yapacağımız işlerde kendimize hiçbir ideolojik sınırlama getirmeden, arzu ettiğimiz şekilde davranacağız.”⁵⁴

Görüldüğü üzere Hınçak cemiyeti, Taşnaksütun cemiyeti ile birleşmek için sosyalizmin ana prensip olması gerektiğini ileri sürerken, Taşnaksütun ise, Türkiye Ermenilerinin buna hazır olmadıklarını ve yanlış anlaşılma korkusu yüzünden Ermeniler arasındaki dayanışmanın bozulabileceğini ileri sürüyordu. Hınçak temsilcileri ile Taşnaksütun arasında yapılan uzun görüşmelerin ardından “halkın iktisadî ve siyasî hürriyeti” ilkesi üzerinde bir anlaşma sağlandı.⁵⁵

Yeni kurulan bu cemiyetin yönetiminin nerede olacağı da uzun tartışmalardan sonra Tiflis şehri olarak belirlendi. Cemiyetin ilk yönetim kadrosunda, Hristofer Mikaelyan, Simon Zavaryan, Abram Dastakyan, Levon Sardaryan ve Arutün Loris Melikyan yer aldı.⁵⁶

1891 yılında, cemiyetin yayın organı olan “Droşak” (Bayrak) gazetesi yayın hayatına başladı. Ancak, Hınçak Komitesi ile Taşnaksütun Komitesinin bu beraberliği uzun sürmedi ve Hınçak Komitesi, yeni başlayan bu siyasi hareketin, sosyalizm düşüncesi ile bağdaşmadığını ileri sürerek Taşnaksütun ile olan beraberliğini devam ettirmeme kararı aldı.⁵⁷ Bu şekilde hem Armenakan Cemiyeti hem de Hınçak, bağımsız birer Ermeni cemiyeti olarak varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Daha sonra ise Taşnaksütun cemiyeti ile mücadele etmek zorunda kaldılar.⁵⁸ Zaten, Hınçak ile Taşnaksütun arasında gerçekleşen müzakerelere rağmen, Hınçak cemiyeti birleşmeyi fazla önemsememiş ve 1896'da tamamen ayrılımlarına kadar geçen süre içerisinde de bağımsız olarak faaliyet göstermiştir.⁵⁹

Taşnaksütun Cemiyeti'nin programı, bütünüyle ancak 1894 yılında yayınlandı. Cemiyetin kuruluşundan cemiyet programının yayınlanması arasında geçen süre içerisinde cemiyetin bir programı olmamıştır. Ancak 1892 yılında

⁵³ Uras, *age.*, s.442.

⁵⁴ Oganesyanyan, *age.*, s.80.

⁵⁵ Uras, *age.*, s.444.

⁵⁶ Oganesyanyan, *age.*, s.80.

⁵⁷ Oganesyanyan, *age.*, s.80; Koçar, *age.*, s.26.

⁵⁸ Koçar, *age.*, s.26.

⁵⁹ Uras, *age.*, s.444.

Ermeni Komiteleri
Hınçak ve Taşnaksütun

yapılan genel kongrede alınan kararlar, cemiyetin daha sonra yayınlanan programının temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle kongrede alınan bu kararların cemiyetin programı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira 1894 yılında yayınlanan programla 1892 genel kongre kararları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Bununla birlikte cemiyetin dört yıl boyunca tam anlamıyla oluşturulmuş bir programının bulunmaması diğer Ermeni siyasi grupları tarafından eleştirilmiştir. Taşnaklar ise bu durumu sözün değil işin daha önemli olduğunu ifade ederek açıklamaya çalışmışlardır. Taşnaklar için bir düzine silah nakledecek çete, bir düzine programdan daha değerliydi. Tanaksütun cemiyetinin programına temel teşkil eden fikirler ise bu cemiyetin 1892 yılında yaptığı ilk toplantıda kabul edilmişti.⁶⁰ 1892 yılında Cenevre’de yapılan bu kongre, 32 üyenin katılımıyla gerçekleştirildi.⁶¹ Kongre kararlarına bakıldığında Taşnak Cemiyeti’nin de Hınçak Cemiyeti gibi sadece Osmanlı Ermenilerinin yaşadığı bölgelere vurgu yaptığı görülmektedir.⁶² Bu kongreye katılanlar tarafından üzerinde anlaşma sağlanan prensiplerden dikkat çekici olanlar şunlardır:

1. Taşnaksütun Ermeni Cemiyetinin amacı, ihtilal yolu ile kendilerinin Türkiye Ermenistanı olarak kabul ettikleri bölgenin siyasî ve ekonomik bağımsızlığına kavuşmasını sağlamaktır. Cemiyetin amacı bu şekilde ifade edildikten sonra, kongrede, gelecekte kurulacak olan “bağımsız Ermenistan’ın” yöneticilerinin seçimle iş başına geleceği; vatandaşların kanun karşısında eşit olacağı; vergilendirmelerin gelirlere uygun şekilde düzenleneceği vb. siyasî, ekonomik ve sosyal alanlarla ilgili fikirler ifade edilmiştir.
2. Cemiyetin, amacına ulaşmak için başvuracağı yöntemler ise şu şekilde kabul edilmiştir:
 - a) Ermeni Cemiyeti Taşnaksütun, ihtilal yoluyla kendi amacına ulaşmak için ihtilalci gruplar oluşturmak ve bu ihtilalci gruplar ile hükümete karşı mücadele etmek.
 - b) Taşnaksütun Cemiyeti’nin temel prensiplerinin ve amacının aynı zamanda ihtilal düşüncesinin propagandasını yapmak.
 - c) Savaşçı grupları organize etmek, bu savaşçıların eğitimlerini sağlamak.
 - d) Hem sözle hem de yapılacak işlerle halkın ihtilalci ruhunu canlandırmak.
 - e) Halkın silahlanmasını sağlamak için bütün yöntemleri hayata geçirmek.
 - f) Yüksek mevkilerde bulunan kişilerle, hainlerle, muhbirlerle mücadele etmek ve bu kimselere karşı terör faaliyetlerinde bulunmak.
 - g) Hükümet müesseselerini tahrip etmek ve yağmalamak.
 - h) (Anadolu’ya) insan ve silah göndermenin yollarını yaratmak.

⁶⁰ Koçar, *age.*, s.26.

⁶¹ B. Gaibov, **Daşnaki**, Bakı, 1990, s.9.

⁶² Koçar, *age.*, s.26.

i) Oluşturulan gruplara silah, para ve insan yardımı sağlamak.⁶³

Taşnaksütun Partisi'nin 1894 yılında kendi yayın organları Droşak (Bayrak) dergisinde yayınladığı parti tüzüğünde de, Partinin amacının, "Türkiye Ermenistanı'nda" (!)⁶⁴ siyasi ve ekonomik özgürlük elde etmek olduğu belirtilirken bu amaca ulaşmak için kullanılacak yöntemler arasında halkı silahlandırmak, savaşçı gruplar oluşturmak ve bu grupları hem ideolojik hem de pratik olarak yetiştirilmeleri, (Anadolu'ya) insan ve silah göndermenin yollarının yaratılması, devrimci komitelerin oluşturulması ve bu komitelerle sıkı ilişkilerin kurulması, gruplara silah, para, insan yardımında bulunmak gibi fikirler beyan edilmiştir.⁶⁵

Taşnaksütun partisi, 1892-1895 yılları arasında önemli bir gelişme göstererek, İstanbul, Trabzon, Batum, Hovıy Nahçıvan, Tiflis, Bakü, Gandzak, Karabağ'da şubeler kurdu. Bununla birlikte Taşnaksütun Partisi, Balkanlar'da, Mısır'da, Kıbrıs'ta, Cenevre'de, Paris'te, Marsilya'da ve 1896 yılı itibari ile de Amerika Birleşik Devletleri'nde Komiteler kurdu.

Parti üyelerinin çoğunluğu propoganda ve silahlı mücadele yapmak üzere Anadolu'ya gönderildiler; Arabo, Markar Barjapet, Avetisyan, Grayr, Gersimi, Keri, V. Yunu Anadolu'ya gönderilen kişiler arasındaki parti üyelerinden bazılarıdır; ayrıca bu dönemden Partinin II. Genel kongresine⁶⁶ kadar olan sürede, Parti, faaliyetlerini Ermeni devrimci tipinin oluşturulması için yoğunlaştırdı ve bu amaçla, Hristofor Mikaelyan (Tiflis ve Bakü'de), Simon Zavaryan (Tiflis'te), Rostom Zoryan (Droşak dergisinin editörü olarak Cenevre'de, Karin'de⁶⁷, İran'da, Kafkaslar'da), Ovanes Yusufyan (İstanbul, daha sonra Amerika'da), Ovnan Davtyan (Atrpatakan ve Cenevre'de), İşhan Ovsep Argutanyan, Vardan, Nikol Duman, Aristakes Zoryan ve Galust Aloyan (Atrpatakan), Petro ve Vazgen (Vasपुरakan), Gurgen ve Tigran Oganyan (Karin ve Basen'de), Grayr (Basen ve Taron), Abro (Sasun), Garegin Hajak (Balkanlar ve İzmir), Armen Garo ve Mar (Mısır ve İstanbul), Vramyan (Polis ve Amerika), Vardkes Seropkükyan (Polis, daha sonra Van), Babken Süni ve Hacik Gnuni (Polis), Arşak ve Levon Tatevosyanlar (Tiflis ve Gandzak), Ayr Abram (Tiflis), Arutün Şagrikyan (Trabzon, daha sonra Bakü), Martin Şatiryanyan, Martiros Margaryan ve Amazasp Noratyan (Batum ve Kars'ta) parti yöneticileri olarak gönderdi.

Taşnaksütun Parti üyesi Ovanes Yusufyan, 1892 yılında Kars'tan İstanbul'a gelmiş ve daha sonra Parti'nin yönetici kadrolarında yer alacak olan bir çok

⁶³ Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için Bk.: Koçaş, **age.**, s.130; 1892 Genel Kongre kararları için Bk. Koçar, **age.**, s.27-28; Türkçesi için Bk. Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi**, C.I, (hz. Necati Aktaş vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 15, Ankara, 1998, s.183-190.; Taşnaksütun Cemiyeti'nin 1894 yılında yayımlanmış olan cemiyet programının tam metni için Bk. Oganesyanyan, **age.**, s.82-84.

⁶⁴ Doğu Anadolu'nun belirli bir bölgesi için Ermeniler ve Batılı tarihçiler gerçekle uyuşmayan bu adı sıkça eserlerinde kullanmaktadırlar.

⁶⁵ Oganesyanyan, **age.**, s.81-83.

⁶⁶ Partinin ikinci kongresi 1898 yılında Tiflis'de yapılmıştır. Bk. **age.**, s.119.

⁶⁷ Erzurum.

Ermeni Komiteleri
Hıncak ve Taşnaksütun

ihtilalci yetiştirmiştir; Artashes Minasyan, Arteni Andreyan, Artemis Devyan, Babken Suni, Zarmayr (Vardkes Serengulyan, Arşak Vramyan (Vagan), Vaagn Tatevyan, Sev Aşot, Vagram Şagbaz, Vram Keptiryan, Haçik Gnuni bu ihtilalcilerden bazılarıdır.

Parti, aynı zamanda, İran Artpatakan, Surmalu, Kars ve Aleksandropol'de oluşturulmuş olan stoklardan Anadolu'ya silah sevkîyatını organize ederken, Tebriz'de de silah atölyesi kurmuştu.⁶⁸

Taşnaksütun Partisinin 1898 yılında Tiflis'de yapılan II. Genel Kongresinde Partinin uygulayacağı taktikler konusunda görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler sonucunda İstanbul'da, Kilikya'da, Sasun'da ve Van'da çıkarılacak olan isyanlarda kullanılmak üzere bu yerlerde silah ve cephane toplanmasına karar verildi. II. Genel Kongrede alınan kararları gerçekleştirmek üzere 1899 yılında Tiflis'te Partinin Doğu Bürosunun⁶⁹ genel toplantısı yapıldı. Yapılan bu toplantıda alınan kararların uygulanmaya konması için 1 milyon Rubleye ihtiyaç olduğu ve bu paranın sadece zor kullanılarak elde edilebileceği bildirildi. Ancak meclis zor kullanma metodunu reddetti ve alınan bu karar gençler arasında hayal kırıklığı yarattı. Ancak, Partinin giderleri gün geçtikçe artıyordu; silah alımı dışında partinin diplomasi faaliyetlerine de mali kaynak gerekiyordu. Bu nedenle 1900 yılının sonlarında Partinin Genel Kongresi'ne daha uzun bir zaman varken, Parti'nin yüksek organı, üyeleri toplantıya çağırdı ve zengin Ermenilerden zorla para sağlanmasını kararlaştırdı. Hristofor, Rost, Sev Aşot (Egikyan) ve Karip (Aram Akopyan)'ın yönettiği bu operasyon "Fırtına" olarak adlandırıldı. Parti üyeleri, bu operasyon çerçevesinde zengin Ermenilerden 30 bin Ruble talep ediyor bu parayı vermeyenleri ise ölümlle tehdit ediyorlardı. Zengin Ermeniler genellikle bu talebi karşılamışlardır. Fakat bu parayı ödemek istemeyen İssak Jamaryan, Canpoladyan, Adamyan gibi Ermeniler de olmuş ve bunlar öldürülmüşlerdir. 1904 yılında yapılan Parti toplantısında Hristofor, bu operasyon sonucunda 432.500 Fransız Frankı (163.208 Altın Ruble) toplamayı başardıklarını açıklamıştır.

Partinin çeşitli ihtilal grupları da gelecekte planlanan isyanlar için yerleşmek üzere Doğu Anadolu'ya geçiyorlardı. Turbah, Zalât, Aram Manukyan, Vana İşhan, İşhan Arakelyan, Gorgoş, Ruben Ter- Minasyan Anadolu'da bir isyan çıkarmak üzere bu bölgeye geçmiş kişilerden bazılarıdır. 20-30 ve hatta 100 savaştan oluşan bu Ermeni grupları Türk düzenli birliklerine saldırıyorlardı⁷⁰.

Parti'nin 1898 yılında yapılan kongresinde Sasun, faaliyet bölgesi olarak seçilmiş ve bu bölgeye bir çok silah ve cephane gönderilmişti. Partinin buradaki

⁶⁸ Oganesyanyan, *age.*, s.86-87.

⁶⁹ Taşnaksütun Partisinin teşkilat yapısında Doğu ve Batı olmak üzere iki büro bulunmaktaydı. Doğu Bürosu Giresun, Harput, Diyarbakır hattının doğusu ile Kafkaslar, Rusya ve İran'ı içine almakta; Batı bürosu ise, Giresun, Diyarbakır hattının batısı ile Balkanları, Amerika, Mısır ve diğer yabancı ülkeleri içine alıyor ve bu büroların çalışma sistemlerini düzenliyordu. Bk. Gürün, *age.*, s. 174, Doğu bürosunun merkezi Tiflis'te Batı bürosunun ise Cenevre'de idi. Bk. Oganesyanyan, *age.*, s.119.

⁷⁰ Oganesyanyan, *age.*, s.120.

faaliyetleri neticesinde de Sasun'da 1904 yılında geniş çaplı bir isyan tertip edildi.⁷¹

1902 yılının Baharında Vagan Manvelyan, Taşnaksütun Partisi'nin sorumlusu olarak Sasun'a geldi. Vagan Manvelyan'ın buraya geliş amacı Sasun'da meydana gelen düzensiz çarpışmaları önlemek idi. Çünkü bu tür çarpışmalar, isyan hazırlıklarını zora sokuyor, aynı zamanda buraya insan ve silah sevkiyatını da güçleştiriyordu.

Sasun, isyana hazırlanıyordu. 1903 yılının Mayıs ayında Gorgoş'un sağlam ve tecrübeli fedailerinden oluşan bir grup Sasun'a geldi. Hazırlığı yapılan isyanın sorumluları Vagan ve Garayr, Partinin Doğu Bürosuna, yardım gönderilmesi için başvurular. Büro, Han ve Onik'in emrinde 150 fedaiyi gönderdi. Ancak bu fedai grubu Sasun'a ulaşmadan Türk birliği tarafından sınırda karşılandı. Taşnaksütun Partisi'nin fedailerini ile gerçekleşen bu çarpışmada 800 Türk askeri öldürüldü.

1904 yılının Şubat ayında Sofya'da Partinin III. Genel Kongresinde Sasun isyanı konuşuldu. Bu toplantıda Yerkat, Türklerin saldırısını beklemeden, isyana, kendilerinin başlamalarını önerdi. Kongre, Parti'nin Sasun Komitesi'ne, gelişmeler karşısında yapılacak faaliyetler için tam yetki verdi. Ayrıca Kongre'de Sasun Komitesi'nin emrine para ve bir kaç savaşı grup verilmesi kararlaştırıldı.

Bütün Ermeni fedailerini ve sorumluları Sasun'da toplanmışlardı. Parti sorumluları Vagan, Grayr, Andranik, Gevorg yapılan bütün operasyonları yönetiyorlardı. Sasun'da toplanmış Ermeni fedailerinin sayısı 200 kişi civarında idi ve bunların 20-30 kişisi Kafkaslardan diğerleri ise yerli halktan olan kişilerdi. İyi silahlanmış bu 200 kişinin dışında 21 köyün halkı da silahlanmıştı.⁷²

1903 yılının sonlarından beri süren isyanlar geniş bir alana yayıldı. 13 Nisan 1904 yılında ise isyancılar üzerine asker sevk edildi. İsyancılar fazla dayanamadılar ancak Andranik'in çete savaşı Ağustos ayına kadar sürdü.⁷³

Taşnaksütun Partisi, zaman içerisinde güçlenerek Ermeni ihtilalci cemiyetleri arasında en önemli cemiyet haline geldi. Özellikle I. Dünya Savaşı arifesinde ve savaş sırasında Ermenilerin kaderini belirleyen faaliyetler içerisinde girdiler. Bu dönemde Hınçak Cemiyeti eski önemini yitirmişti. Daha sonra Cemiyet, bütün Ermeniler adına diplomatik ilişkiler kuracak ve bu ilişkiler neticesinde Ermeni toplumu I. Dünya savaşında İhtilaf Devletlerinin yanında Osmanlıya karşı savaşa sürükleyecektir; ayrıca, Kafkaslarda oluşturduğu gönüllü Ermeni birlikleriyle de Doğu Anadolu'da yaşayan Müslüman ahaliyi yok etmek üzere etnik bir temizliğe girişecektir.

Şimdi de çalışmamızın esasını teşkil eden ve Rus Devlet Tarih Arşivi (St-Petersburg)'nde tespit ettiğimiz Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in konuyla ilgili hazırlamış olduğu önemli bilgiler içeren Rapor üzerinde duralım.

⁷¹ Uras, *age.*, s.521.

⁷² Oganesyanyan, *age.*, s.121.

⁷³ Gürün, *age.*, s.216.

Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu

Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in "Rusya, Avrupa ve Türkiye'de Ermeni milliyetçilik hareketinin özellikleri" başlığını taşıyan 26 Aralık 1895 tarihli raporu, Ermeni cemiyetleri'nin kuruluş yılları hakkında yukarıda da belirttiğimiz gibi önemli bilgiler içermektedir. Bu sebeple Rus Adalet bakanının hazırlamış olduğu bu raporun tamamını burada sunmak istiyoruz:

"1880 yıllarında Rusya'nın yönetimindeki Kafkasların çeşitli bölgelerinde Jandarmanın yapmış olduğu tahkikat sonucunda Ermeni halkı arasında suç unsuru içeren siyasî bir hareketin mevcut olduğunu gösteren bilgiler ortaya çıkmıştır. Ancak, ilk zamanlarda Jandarma idarelerinin tahkikatları neticesinde elde edilen bu veriler, bu hareketin özellikleri hakkında yeterli bilgiler vermemektedir. Daha sonra Kafkaslarda yapılan bir dizi tahkikat sonucunda ise oldukça geniş bilgiler içeren veriler elde edildi. Bu bilgiler sayesinde, Ermeni milliyetçi hareketinin nitelikleri tamamen tasavvur edilebileceği gibi bu hareketin, Rusya'da mevcut olan devlet rejimini yıkmayı amaç edinmiş olan ihtilalci tezahürlerle olan alakası da tespit edilebilmektedir.

Ermeni milliyetçi hareketi, kendi tarihsel gelişim süreci içerisinde şöyle bir yol izlemiştir:

Son Doğu savaşı⁷⁴ itibaren, Osmanlı Ermenilerinin zulüm gördüğü hakkındaki söylentilerin Rusya'da yayılması ve Küçük Asya vilâyetlerindeki Ermenilerin Osmanlı yönetimine karşı isyanları ile ilgili alınan bilgiler, Rus müesseselerinde öğrenim gören Ermeni gençleri arasında kendi milletlerinden olan bu insanlara karşı acıma duygusu yarattı ve Türkiye Ermenilerinin kaderleriyle ilgilenmelerini sağladı. Bu sebeple, Ermeni gençler, İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde dernekler kurmaya başladılar. Bu derneklerin amacı, Osmanlı yönetimi ile olan mücadelelerinde Ermenilere yardım etmektir. Başlangıçta güçlü bir organizasyona sahip olmayan bu dernekler, faaliyet olarak, genellikle radikal milliyetçi düşünceleri, Türkiye'den Rusya'ya çalışmak için gelen Ermeniler arasında yaymak ve bu işçileri kendi vatanlarına döndüklerinde Osmanlı yönetimine karşı propaganda yapmak üzere eğitiyorlardı.

Yine bu dönemlerde, İstanbul, Atina, Cenevre, Paris, Londra ve diğer Batı Avrupa şehirlerinde öğrenim gören Rus, Türk ve İran Ermenileri arasında Ermeni dernekleri ortaya çıkmaya başladı. Bu Ermeni derneklerinin üyeleri, kendi milliyetçi düşüncelerini daha başarılı bir şekilde tatbik etmek için Ermenilerin birleşmesi amacını güden Ermenice gazeteler çıkarıyorlardı.

1880'li yılların sonlarında, yukarıda belirttiğimiz Ermeni dernekleri arasında en önde geleni Cenevre'de kurulmuş olan ve kendisini "Hınçak (Çan)" olarak adlandıran cemiyetti. Bu cemiyet, sadece Osmanlı Ermenilerini değil aynı zamanda Rus ve İran Ermenilerini de yabancı hükümlerinden kurtarmayı kendi amacı olarak belirlemişti. Bu cemiyet, sosyalist prensiplere dayalı, ideal bir toplumsal düzene sahip, bağımsız "Birleşik Ermenistan" federal cumhuriyeti kurmak niyetindeydi. Bu belirttiğimiz suç unsuru içeren düşüncelerin

⁷⁴ Muravyev, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını ima etmektedir.

propagandasını yapmak üzere Hınçak Cemiyeti, yine cemiyetin adıyla aynı olan bir gazete çıkarıyordu. Bu gazete, hem Batı Avrupa’da hem de Rusya’daki Ermeni çevrelerinde oldukça yaygınlaşmıştı. Bunun dışında, söz konusu cemiyet, Ermeni vatanseverlik propagandası ve diğer derneklerle ilişkiler kurmak üzere kendi temsilcilerini Batı Avrupa’nın çeşitli şehirlerine, Türkiye’ye ve Kafkaslara gönderdi.

Bu dönem içerisinde Hınçak Cemiyeti’nin bazı üyeleri, İsviçre’de yaşayan ve Rusya’da terörist eylemlerde bulunma hazırlığı içerisinde olan Rus siyasi göçmenleriyle ilişkiye geçerek dikkatleri üzerlerinde topladılar.

1890 yılının ilk yarısında İstanbul ve Küçük Asya’da⁷⁵, Müslüman halk ile Ermeniler arasında silahlı çatışmalar vukuu bulmaya başladı. Bu çatışmalar Erzurum şehrinde ve bazı diğer yerlerde geniş boyutlara ulaştı.⁷⁶ Bu olaylarla ilgili bilgilerin etkisi ile, Kafkas Ermenileri arasında milliyetçilik hareketi arttı. Bunun sonucunda Kafkas Ermenileri, para, silah, mermi, iase ve gönüllüler toplamaya başladılar. Bu gönüllülerden kurulan silahlı birlikler⁷⁷ Ermenilere yardım etmek için Türkiye sınırlarına girme girişimlerinde bulundular. Türk sınırına girmeye çalışan bu gönüllü birlikler, Türk sınır köylerinin ahalisine açık bir şekilde saldırdılar; polislere ve sınır nöbetçilerine karşı geldiler; cinayetler işlediler ve yağmalamalarda bulundular.⁷⁸

Bu suçlara iştirak eden kişiler, zaman geçmeden mahkemeye verildiler ve gereken cezayı aldılar.

Yukarıda bahsettiğimiz Kafkaslardaki bu harekete, yerli din adamları ve kasabalarda görevli kişiler katılmışlardır. Bu arada bu kişiler, Türk idarecileri ile mücadele eden Ermenilere yapılan bu yardımları, Rus yönetiminin tasvip ettiği şeklinde bir söylentiye Ermeni halkı içerisinde yaymışlardır.

Yukarıda bahsedilen olaylara katılmış kişilerin cezalandırılmasından sonra ise kırsal kesimde yaşayan Ermeni halkı, söz konusu söylentilerin temelsiz olduğuna ikna olmuş ve oldukça sakinleşmişti. Bununla birlikte, yapılan milliyetçi propagandaya karşı duyulan ilginin azalması, Rus Ermenilerinin, İmparatorluk topraklarına göç eden Osmanlı Ermenilerinin büyük bir bölümüne maddi

⁷⁵ Anadolu

⁷⁶ Bu dönemde Osmanlı topraklarında yaşanan Ermeni olayları, Ermeni Komiteleri tarafından, propaganda yapmak ve Ermenileri Osmanlıya karşı isyana teşvik etmek amacıyla çıkartılıyordu. Ermeni Komiteleri, önceden planlanan bu karışıklıkları çıkartıyor, daha sonra ise bu olayları, özellikle Batı Avrupa kamuoyuna ve Kafkaslardaki Ermenilere, on binlerce Osmanlı Ermenilerinin, Türk yönetimi tarafından katledildiği ve Ermenilerin büyük bir zulüm altında yaşadığı gibi yalan haberleri yansıtıyordu. Ermeni komitelerinin, bu gibi yalan haberleri dünya kamuoyuna duyurmalarının nedeni ise Avrupalıların dikkatini Ermeni meselesinin üzerine çekmekti. Bk. Öke, *age.*, s.117.

⁷⁷ Bazı Ermeni gönüllüleri, “Miyutun” “Gajtani” yani “Birleşik Ermenistan” anlamına gelen Ermenice M.G. harflerinin yazılı olduğu apolet taşımaktaydılar. (Y.Muravyev’in notu).

⁷⁸ Bu dönemde Türk sınırlarına yapılan Ermeni saldırılarından birisi de, Ermenistan’ın özgürlüğü için silahlı mücadeleye inanmış bir öğrenci gurubu ile birlikte 100 civarında silahlanmış Ermeninin, başlarında Sarkis Kukunyan isimli bir Ermeni olduğu halde, 24 Eylül 1890 yılında Türk yönetimine karşı silahlı çatışma için sınıra gelmesi olayıdır. Ancak Kürtlerin atlı birlikleri ve Türk düzenli birlikleri ile karşılaşan bu grup geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bk. Koçar, *age.*,s.17.

Ermeni Komiteleri
Hınçak ve Taşnaksütun

yardımda bulunmalarını sağladı. Türkiye'den göç eden Ermeniler Erivan vilâyeti ve Kars bölgesinin çeşitli köylerine yerleştirilmişlerdi. Rusya'ya göç eden bu Ermenilerin sayısı 1895 yılının başlarında on bin kişiden fazlaydı.

Bundan sonraki dönemde ise Ermeni milliyetçi hareketi, genellikle Ermeni entelektüelleri, din adamları ve öğrenciler (kız,erkek) arasından taraftar buldu.

Bu dönemde propagandacılar, milli ruhu ayakta tutmak için Ermeni milli şarkılarını, eski Ermeni Krallığı'nın haritalarını ve bu Krallığı tasvir eden resimlerle birlikte gönüllü silahlı Ermeni birliklerinin resimlerini de dağıtıyorlardı.

1890'lı yıllarda Hınçak Cemiyeti'nin yöneticileri Cenevre'den Londra'ya geçtiler ve burada yukarıda belirtilen suç unsuru içeren faaliyetlerine devam ettiler. Aynı zamanda cemiyet yöneticileri, Londra'da bulunan Rus siyasi göçmen çevreleri ile ilişkiler kurdular. Londra'da bulunan Rus siyasi göçmenleri ise Ermenilere, yeni bağımsız devletlerin kurulmasının zamanının geldiğini; millet farkı gözetmeden bütün insanların, var olan toplumsal düzene karşı mücadele etmek için sosyalizmin etrafında birleşmeleri gerektiğini telkin etmeye başladılar. Bu fikirler, kısa sürede Batı Avrupa ve Rusya'da yaşayan, -sosyalist içerikli yayınlara olan ilgilerini her yerde gösteren- Ermeniler arasında yayılarak kabul gördü. Rusya'da da ihtilalci kişilerle yakınlaşmaya başladılar.

1893 yılının ikinci yarısında, ileri gelen Ermeni propagandacılarından bazıları, Amerika Birleşik Devletleri'ne gittiler. Bu kişiler, Amerika'da Rus göçmenlerle yakın bir temas kurdular. Amerika'da bulunan bu Rus göçmenler ise, devlete karşı işledikleri suçlardan ceza almamak için Rusya'dan kaçan kişilerdi. Amerika'ya giden bu Ermeniler, burada buldukları sırada, Amerika'da yaşayan Ermenilerden para topladılar. Bu kişiler, para yardımı toplarken, Ermenilere, toplanan bu yardımların Ermeni millî hareketi için harcanacağı şeklinde bir açıklamada bulunuyorlardı. Bakanlığın elinde olan bilgilere göre ise, Amerika'da toplanan bu paralar Rus ihtilalcileri için toplanıyordu. Zira Rus İhtilalcilerine oldukça büyük bir miktarda para gönderilmişti.

Rus ihtilalcileri ile yakınlaşan Ermeni propagandacıları, son zamanlarda Londra'da çıkarılan devlet karşıtı yayınları, İran üzerinden Rusya'ya sokmaya başladılar.

Kafkaslarda hali hazırda yapılan tahkikatlar, Hınçak Cemiyeti'nin Londra'da yaşayan yöneticilerinin inisiyatifiyle, cemiyetin, Rusya'da merkez olmak üzere, geçen yıl Tiflis'e yerleştiğini göstermektedir. Cemiyetin Tiflis şubesi, yukarıda bahsedilen propagandacılarından, kendi faaliyetlerini yönetmek için aldıkları programda, Tiflis şubesinin, Osmanlı Ermenilerini desteklemesi ve Londra'dan Kafkaslara gelen Hınçak üyelerine verilen görevlerin yerine getirilmesinde yardımcı olması gerektiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, söz konusu programda cemiyet yöneticileri, Tiflis şubesi yönetimine Kafkasların diğer yerlerinde Hınçak Cemiyeti'nin şubelerinin açılmasını ve özellikle Bakü'deki işçi sınıfına ilgi gösterilmesi tavsiye edilirken, Bakü işçi sınıfının, Batı Avrupa'daki işçi sorununun durumu hakkında bilgilendirilmesi istenmektedir.

Söz konusu programın uygulanmasından bir müddet geçtikten sonra Kars, Bakü, Gümrü ve aynı zamanda Erivan vilâyetinin ve Kars bölgesinin bazı kasabalarında gizli dernekler ortaya çıkmaya başladı.

Ermeni milliyetçi hareketi içerisinde bulunanların aranması sonucunda ve Ermeni milliyetçi hareketine ilişkin yukarıda belirtilen tahkikatlar neticesinde illegal yayınlar bulunmuştur. Bu yayınlar incelendiğinde, 1894-1895 yıllarında Ermeniler arasında, “Ermeni İşçi İhtilal Birliği” ve “Ermeni İhtilal Birliği”⁷⁹ adında iki yeni cemiyetin kurulduğu anlaşılmaktadır.

Bu cemiyetlerden, görünüşe göre Tiflis’te kurulmuş olan ve faaliyet alanını Türkiye Ermenistanı’na taşımak isteyen Ermeni İşçi İhtilal Birliği’nin programında amaç olarak şu görüşler yer almaktadır: Türk ve Ermeni İhtilalci partilerinin birleştirilmesi, bütün insanlığı özgürlüğe kavuşturmak ve sosyalist prensiplere dayalı bir devlet düzeni kurmak. Cemiyetin yukarıda bahsedilen amaçlarına ulaşmak için kullandığı metotlar arasında ise; şehirli ve köylülerin vergi vermemesini teşvik etmek ve terör faaliyetlerinde bulunmak olduğu belirtilmektedir.

Ermeni İhtilal Birliği adındaki cemiyet ise İstanbul’da kurulmuş⁸⁰ ve Venedik’te temsilcileri bulunmaktadır. Cemiyetin basılan programında; Ermeni İhtilal Birliği’nin amacı, ihtilalci düşüncelerin yaygınlaştırılması; çeşitli yerlerde ihtilalci partilerin kurulması ve bu partilerin faaliyetlerinin yönetilmesi yer almaktadır.

Ermeni İşçi İhtilal Birliği Cemiyetinin yayın organı, Brüksel’de basılan “Kıv (Kavga)” gazetesidir. Kıv gazetesinin editörlüğü Londra’dadır. Ermeni İhtilal Birliği Cemiyeti de aynı şekilde “Droşak”⁸¹ isminde kendi gazetesini çıkartmaktadır.

Ermeni hareketi içerisinde bulunan bazı kişilerin üzerinde, bu kişilerin suç unsuru içeren faaliyetlerini kanıtlayan şu maddi deliller bulunmuştur:

a) 24 Rus sosyalistin imzasını taşıyan ve insanı çileden çıkaracak bir beyanname. Bu beyannamenin sonunda ise şu içerikte bir not düşülmüştür: Bizim, Rus Sosyalist İhtilal Partisi’ne olan inancımız sapasağlam kalmıştır. Biz, hiçbir zaman Rusya’daki yönetim sistemini kabul etmeyeceğiz ve her zaman Rusya’nın can düşmanı olarak kalacağız.

b) Ermeniler arasında dağıtılması emredilen bir mektup. Mektubu yazan kişi, sosyalist düşüncelerin propagandasının yapılmasını; ayrıca, Rus ve Osmanlı

⁷⁹ Taşnaksütun Partisi. Taşnak kelimesi Ermenice tam olarak Taşnak sütunun olarak ifade edilir. Bu da federasyon anlamına gelir. Komitenin asıl adı “Ermeni ihtilal cemiyetleri ittifakıdır”. Taşnaksütun kelimesi ise Türkçeye, kısa bir şekilde Taşnak olarak geçmiştir. Bk. Hocaoğlu, **age.**, s.163-164.

⁸⁰ Raporda, Ermeni İhtilal Birliği yani Taşnaksütun Partisinin İstanbul’da kurulduğu belirtilmektedir. Ancak, Taşnaksütun Partisinin Kafkaslarda kurulduğu, konunun araştırmacıları tarafından genel kabul görmüş bir husustur. Bk. Uras, **age.**, s.442; Hocaoğlu, **age.**, s.163-164; Oganeyan, **age.**, 79-80.

⁸¹ Ermenice bayrak demektir. Bu gazete, komitenin düşüncelerini yansıtan bir gazete olduğundan Taşnak Komitesinin bir adı da Truşak Komitesidir. Bk. Hocaoğlu, **age.**, s.163-164.

Ermeni Komiteleri
Hıncak ve Taşnaksütun

yönetimlerine karşı açık bir şekilde isyan etmeye zorlamak için son haddine kadar Türkiye ve Rusya Ermenilerine gözdağı verilmesini nasihat etmektedir.

Yukarıda söz edilen tahkikatlar neticesinde, İmparatorluğun Ermeni halkı arasında bu gün de aktif bir şekilde silah satın alınıp stoklanmaya devam edildiği gözlenmektedir. 1895 yılının yazında Tula fabrikalarından Ermeniler tarafından oldukça fazla miktarda silah alınarak Tebriz'e gönderilmiştir.

Yukarıda belirtilen veriler, Rus Ermenileri arasında suç unsuru içeren bu hareketin devam ettiğine tanıklık etmektedir. Ayrıca bu bilgiler ışığında, bu propagandanın yöneticileri, son yıllarda siyasî bağımsızlığın gerçekleşmeyeceğini anlayarak, İmparatorlukta mevcut olan ihtilalci harekete yakınlaştılar. Bununla birlikte, çeşitli başarılı faaliyetlerde ve çok sayıda taraftar kazanmada, gizli Ermeni cemiyetleri temsilcileri kendi gerçek amaçları olan milliyetçilik fikirlerini gizlemektedirler.

Önceden sadece bizim uluslararası ilişkilerimiz için önem arz eden Rus Ermenileri arasında gelişen bu hareket, bugün için nitelik değiştirmiş ve genel bir ihtilal istikametine girmiştir. Bu nedenle İmparatorluğun mevcut devlet düzeninin korunması için Ermeniler arasında gelişen bu hareketle özellikle ilgilenilmesi gerekmektedir.

İmza

Adalet Bakanı MURAVYEV⁸²

Sonuç

Sonuç olarak Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in hazırlamış olduğu bu raporun vermiş olduğu bilgiler değerlendirildiğinde, bizim açımızdan önemli olan şu hususlar dikkat çekicidir:

Bakanın ifadelerinden, Ermeni cemiyetlerinin özellikle 1877-1878 Türk-Rus savaşından sonra başlattıkları, "Osmanlı Ermenilerinin zulüm gördüğü" şeklindeki propaganda için yayılan söylentilerin amacına ulaştığı ve Kafkas Ermenilerinin örgütlenmesini ve ayrılıkçı milliyetçi duygular etrafında birleşmelerini sağladığı anlaşılmaktadır.

Kafkaslara çalışmak üzere giden Osmanlı Ermenilerine, buradaki Ermeniler tarafından radikal milliyetçi düşünceler dayatılarak, bu Ermeniler, Osmanlı yönetimi aleyhine propaganda yapmak üzere eğitilmişlerdir.

Kafkas Ermenileri arasında kurulan gönüllü birlikler daha 1890'lı yıllarda Türk sınırlarına saldırmış ve buralarda cinayetler işleyerek yağmalarda bulunmuşlardır.

Kurulan Ermeni komitelerinin ortak amaçlarının; Ermeniler arasında milli birliği sağlamak ve bağımsız bir Ermenistan kurmak olduğu rapordan açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu raporda, Ermeni komitelerinin amaçlarına ulaşmak için terörü kullandıkları da ifade edilmiştir.

Ermenilerin, silah satın alarak stokladıkları açık bir şekilde rapor edilmiştir⁸³.

⁸² Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv (RGIA), Fond: 1405 , Op.: 521 , Delo: 442, LL. 379-395.

Raporda belirtilen önemli hususlardan birisi de, Ermenileri, Osmanlı ve Rus yönetimlerine karşı isyana teşvik etmek için bizzat Ermeni halkının tedhiş edilmesini salık veren mektuptur. Ayrıca, komitelerin amaçları arasında, Ermenilerin vergi vermemesini sağlamak olduğu da bu raporda belirtilmektedir.

Elbetteki, Ermeni komiteleri, Ermenileri tedhiş ederek; onları vergi vermeye zorlayarak, devletle karşı karşı getirmek ve bunun neticesinde Osmanlı Ermenilerini isyan ettirmek arzusu içerisindeydiler. Bu hususta Fransız konsolosu Kambon'un şu sözleri oldukça anlamlıdır: "Ben veya benim tanıdığım kişiler, Ermeni göçmenlerle konuştuğumuz vakit, bu Ermenilerin bir çoğu, Türkler yüzünden değil, kendi teröristlerinden kaçtıkları için Rusya'ya geldiklerini söylemektedirler."⁸⁴

Görüldüğü gibi, XIX. yüzyılın sonlarında kurulan Ermeni cemiyetleri, kuruldukları andan itibaren, Ermeni toplumunu, Osmanlı Devleti ve Türk halkı ile karşı karşıya getirmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Söz konusu Ermeni cemiyetleri, terör, tedhiş, isyan vb. faaliyetler içerisine girerek, Ermeni halkını, bağımsız bir büyük Ermenistan hayalinin peşinden sürüklemişlerdir. XIX. yüzyılın sonunda başlatılan bu zararlı faaliyetler, zamanla başarıya ulaşacak ve Osmanlı Devleti içerisinde geniş çaplı Ermeni isyanları çıkmaya başlayacaktır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle de, Ermeni cemiyetleri, İtilaf Devletleri ile işbirliği yaparak, Osmanlı sınırları içerisinde Ermenilerin yoğun olarak buldukları her yerde isyanlar tertipleyeceklerdir. Bu isyanların temel amacı ise, İtilaf devletlerine, Osmanlı'nın parçalanmasında yardımcı olmak ve sonuç olarak Osmanlı topraklarında İtilaf Devletlerince Ermenilere vaat edilen Ermenistan'ı kurmaktır. Ancak, I. Dünya Savaşında birçok cephede savaşmak durumunda kalan Osmanlı Devleti, özellikle Kafkas Cephesi'nde Ermenilerin çıkardıkları bu isyanlara ve bölgedeki Müslüman ahalinin katledilmesi olaylarına daha fazla dayanamayarak savaş bölgesindeki Ermenileri, 1915 yılında çıkarılan Sevk ve İskân kanunu ile güney vilâyetlere göç

⁸³ Ermenilerin silahlanması bu dönemden sonra da sürekli olarak devam etmiştir. Nitekim, Van isyanlarının elebaşlarından biri olan ve 1915 Yılında Rusların şehri ele geçirmesiyle Rus generali tarafından Van valiliğine atanan Aram ile "Armyane i Voyna" (Ermeniler ve Savaş) dergisinin muhabirinin yapmış olduğu bir röportaj bu konu açısından dikkat çekicidir. Bu röportajda Aram, 35 yaşında ve bekar olduğunu söyledikten sonra derginin muhabirine, yaşadıklarını anlatırken önce İran'a gittiğini, oradan da 1908 yılında Türkiye'ye -Van'a- geçtiğini belirtmektedir. Daha sonra ise Aram, 6000 bin tüfek ve 1,5 milyon mermi toplayarak silahlandıklarını bildirmektedir. Muhabirin, "peki bu silahları nerede saklıyorsunuz?" sorusuna ise Aram: "Ermenilerin kendi değerli eşyalarını sakladıkları gizli dolapları vardır. İşte bizim marangozlarımız da bizim için bu gizli dolaplardan yaptılar..." (Armyane i Boyna, S. 6, Ağustos 1916.) şeklinde cevap vermektedir. Bu dönemde Anadolu'ya silah ve cephane sokmak oldukça kolay bir hale gelmişti. Erzurum, Van, Bitlis, Siverek, Trabzon, Samsun, Adana, Maraş ve başka bir çok şehirde silah dağıtım merkezleri bulunmaktaydı. Komiteler bu silah ve mühimmatı kutsal sayılan kiliseler, manastırlar ve mezarlıklarda saklıyorlardı. Adana'da yaşanan olaylardan önce Ermenilerin, buraya, Kıbrıs ve Beyrut'tan 13000 kadar silah sevkıyatı yaptıkları resmi kayıtlarda geçmektedir. Episkopos Muşeg, köylerde, kiliselerde Ermenilere, az yemelerini, mal varlıklarını satarak silah satın almalarını öğütüyor ve sadece bu şekilde özgürlüğe kavuşacaklarını ifade ediyordu. Erdal İtler, **Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri**, İstanbul, 1995, s 48-49.

⁸⁴ V. L. Veliçko, **Kavkaz, Russkoye delo i mejduplemennye voprosı**, Baku, 1990, s.99.

Ermeni Komiteleri
Hıncak ve Taşnaksütun

ettirmek zorunda kaldı. Bu sebeplerden dolayı gerçekleşen bu göç, Ermeni komiteleri ve İtilaf Devletleri tarafından bir propaganda unsuru haline getirilmiştir. Bu göç, Dünya kamuoyuna, Ermenilerin Osmanlı Hükümeti tarafından soykırıma uğratıldığı şeklinde yansıtılmış ve Osmanlı Devleti soykırım suçu işlemekle suçlanmıştır. Ancak, bu çalışmamızda sunmaya çalıştığımız Ermeni komiteleri ve bu komitelerin faaliyetleri ile ilgili bilgiler, Osmanlı Devleti içerisinde gerçekleşen Ermeni olaylarının gerçek sorumlularının Ermeni komiteleri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Armyanskiy Vestnik, No: 44, Moskva, 1916.

Armyane i Boyna, S. 6, Ağustos 1916.

ÇAYCI, Abdurrahman, **Türk-Ermeni ilişkilerinde gerçekler**, Ankara, 2000

GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, İstanbul, Nisan 1988.

GAİBOV, B., **Daşnaki**, Baku, 1990.

GURKO-KRYAJİN, V. A., **Blijniy Vostok i Derjavı**, Moskva, 1924.

HOCAOĞLU, Mehmet, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, Anda Dağıtım, İstanbul, 1976.

KOÇAŞ, Sadi, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan Beri Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967.

NALBANDIAN, Louise, **The Armenian Revolutionary Movement**, University Of California Pres, Berkeley and Los Angeles, 1963.

HÜSEYİN NAZİM PAŞA, **Ermeni Olayları Tarihi, C.I**, (hz.: Necati Aktaş vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 15, Ankara, 1998.

İLTER, Erdal, "Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Türk-Ermeni İlişkileri Konusunda Tesbitler", **Dünden Bugüne Türk – Ermeni İlişkileri**, (Ed. İdris BAL; Mustafa ÇUFALI), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, ss. 3 – 10.

—————, **Türkiye’de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri**, İstanbul, 1995.

OGANESYAN, Eduard, **Vek Borbı**, T. I, Münhen- Moskva, 1991.

ÖKE, Mim Kemal, **Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu**, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2003.

POGOSYAN, A. M., **İstoriya Zeytuna (1409-1921)**, Yerevan, 1971.

RAÇİYEVNA, Koçar Meri, **Armano-Turetskie Obşestvenno-politiçeskie otnoşeniya i Armanskiy Vopros v Kontse XIX-Naçale XX Vekov**, Avtoreferat ,Yerevan, 1990.

ROSSİYSKİY GOSUDARSTVENNİY İSTORİÇESKİY ARHİV (RUS DEVLET TARİH ARŞİVİ),
Fond:1405 , Op. : 521 , Delo :442, LL.379-395.

Orhan DOĞAN

SAKARYA, İhsan vd., **Belgelerle Ermeni sorunu**, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara, 1992.

SARAY, Mehmet, **Ermenistan ve Türk – Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını No: 5, Ankara, 1990.

ŞEHİRLİ, Y. Atilla, “Osmanlı Devleti’nde İhtilalci Ermeni Cemiyetlerinin Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, **Dünden Bugüne Türk – Ermeni İlişkileri**, (Ed. İdris BAL; Mustafa ÇUFALI), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, ss. 253-265

TOLON, Ahmet Hurşit, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

TÜRKDOĞAN, Berna, **1915’ten Günümüze Tehcir (Türk-Ermeni İlişkileri)**, İstanbul, 2006.

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1976.

VELİÇKO, V. L., **Kavkaz, Russkoye Delo i Mejduplemennıye Voprosı**, Baku, 1990.